

HARALISE PLOOMIPUU SORDID EESTIS

H. Jänes, A. Pae

Haralise ploomipuu e. alõtša looduslik areaal on väga laiaulatuslik. See asub peamiselt Kaukaasias, kus ta mäenõlvadel ulatub kuni 2000 m kõrgusele merepinnast ning esineb lehtmetsade ühe koostisliigina, kasvades 4 m kõrguse põõsana või kuni 15 m kõrguse puuna ja tema tüve läbimõõt võib ulatuda kuni 50 cm-ni. Põhjas ulatub alõtša looduslik kasvuala Krasnodari krais (Venemaa) ja Balkanile, lõunas Türgisse, Iisraeli, Süüriasse, Iraaki, Afganistani ja sealtkaudu Kesk-Aasiasse, läänes piirneb ta Alpi eelmäestikuga ja idas Tjan-Šani ja Pamiiriga. Kultuurtaimena hakati haralist ploomipuud kasvatama kõigepealt Taga-Kaukaasias, Iraanis ja Väike-Aasias. Kasvatamiseks soodsas kliimas annab haraline ploomipuu 200–300 kg või enamgi saaki ja tema viljad on töötlemiseks väga sobivad. Temast tehakse mahla, kompotti, keedist, marmelaadi, džemmi ja želee. Päikese käes kuivatamisel saadakse alõtša liistukesteks kokkupressitud viljalihast hapumaitsest lavašši.

Haraline ploomipuu on Eestis enamasti tuntud kui ploomisortide pookealus, ka on teda kasutatud heki- taime ja ilupõõsana (punase- või kirjulehelised vormid). Haraline ploomipuu kui viljapuu on Eestis vähem tuntud.

Haraline ploomipuu on diploidne ($2n=16$) liik, mida saab kergesti ristata teiste ploomipuu liikidega, aga ka mõnede kirsipuuliikidega, virsikupuuga, mandlipuuga ja aprikoosipuuga (Jerjomin, 1989). Geneetiliselt on talle kõige lähedasem hiina ploomipuu (*Prunus salicina* Lindl.), millega ristamisel on saadud hulgaliselt häid sorte. Et haralisel ploomipuul on arvukalt mitmesuguseid vorme, on hakatud eristama mitmeid alaliike ja teiseid.

Paaril viimasel aastakümnel on Venemaa lõunapiirkondades hakanud laialdaselt levima haralise ploomipuu hübriidsordid, mis on saadud ristamistest teiste ploomipuu liikide sortidega, peamiselt hiina ploomipuu sortidega. Morfoloogilistelt tunnustelt jäävad nad vanemvormide vahepealseiks (Jerjomin, 1989). Need sordid on enamasti varase kandee algusega, väga hea saagikusega, viljade varavalmivusega ja madala võraga, kuid oma õietolmuga praktiliselt ei vilju. On täheldatud, et enamik nende samaaegselt õitsevatest sortidest on vastastikku suhteliselt head tolmuandjad. Viljad on neil keskmised või isegi suured, vilja värvus varieerub helekollasest mustani, maitse on magushapu või hapukas magus. Viljaliha on õrn, tihe või krõmpsuv. Luuseeme enamasti viljalihast kinni, harvem poollahti. Talvekindlus on sorditi küllaltki erinev, kuid peaaegu kõikide sortide õiepungad on väga tundlikud kevadtalviste järskude temperatuurikõikumiste suhtes.

Haralisele ploomipuule omasel suhteliselt madalal ja kompaktsel võral on eeldused paremini kasutada pealelangevat fotosünteesilist aktiivset kiirgust (FARi). Nagu selgus mõõtmistest hariliku ploomipuu populaarsete sortide (‘Emma Leppermann’, ‘Liivi kollane munaploom’, ‘Victoria’) võrades, on nende kõrgekasvuliste (üle 4 m) puude lehestikus fotosünteesiks ebapiisavalt valgustatud tsoone. Päikese kõrgustel 30° ja alla selle langesid FARi väärtused põhja-loode suunalises tsoonis tasemele $10\text{--}20 \mu\text{m}^2/\text{s}$. Võrreldes päikesepoolse võraosaga olid erinevused vähemalt kümnekordsed. Kiirguse selline suur defitsiit on takistuseks õiepungade tekkel, samuti viljade suuruse ja sordiomase värvuse kujunemisel.

Kõige ulatuslikum sordiaretus haralise ploomipuuga toimub Nikita Botaanikaaias (Krimm) ja Krõmski katsejaamas (Krasnodari krai) (Mihhailjuk, 1989). Mahukat aretustööd tehakse ka Vladivostokis (Kaug-Ida) ja Kesk-Aasias. Tõsiselt ja kaua on haralise ploomipuu aretustööga tegelnud ka meie lähinaabrid lätlased ja pisut kaugemad naabrid valgevenelased. Lätis alustati haralise ploomipuu aklimatiseerimisega juba kahekümnenda sajandi algul. Dobele katsejaamas on viimastel aastakümnetel uuritud ligikaudu 1500 seemikut, mis on saadud peamiselt alõtša ja hiina ploomipuu ristamise tulemusena. Tuntumad läti sordid on ‘Spīdola’, ‘Inese’, ‘Inuta’, ‘Agrā Dzeltenā’ ja ‘Avis’ (Ikase, 1997).

Valgevenes alustati haralise ploomipuu sordiaretust 1968. a., kusjuures emavormiks valiti väga talvekindel hübriidne seemik 18/1, mis saadi kohaliku haralise ploomipuu ja ussuuri ploomipuu seemiku ristamisel. Isasvormidena kasutati uusi hübriidseid sorte (Matvejev, Maljukevits, 1989). Saadud sortidest on tuntumad ‘Pramen’, ‘Vetraz’, ‘Mara’, ‘Asaloda’ ja ‘Vitsba’.

Polli Aianduse Instituudis on praegu sordiuurimiskatsetes kaheksa Valgevenest, Venemaalt ja Lätist introducteeritud haralise ploomipuu sorti ja üks aretis, millede iseloomustamiseks anname järgneva ülevaate. Need on hübriidsordid ‘Alvis’, ‘Karminnaja Žukova’, ‘Kubanskaja kometa’, ‘Mara’, ‘Naidena’, ‘Podarok družam’, ‘Pramen’ ja ‘Vetraz’ ning aretis Matjunini 9-250.

´Alvis´

Aretatud Lätis haralise ploomipuu ja ussuuri ploomipuu ristamisel. Puu on keskmise kasvuga, laiuva võraga. Hakkab vilja kandma 3. aastal. Vili on väike, kollakasoranž, keskmise massiga 13 g, munajas, nõrga vahakirmega. Viljaliha on kollane, pehme, meeldiva magushapu maitsega. Luuseeme on väike, poollahtine. Vili valmib augusti algupoolel ja kipub valminult varisema. Saagikus on 25–30 kg puult. Sobib hästi hoidiste valmistamiseks. Talvekindlus on hea. Oma õietolmuga ei vilju. Paremateks tolmuandjateks on ´Skoroplodnaja´, ´Kubanskaja kometa´ ja ´Naidena´.

´Karminnaja Žukova´

Sort on aretatud Mitšurinskis, täpsemaid aretusandmeid ei tea. Puu on keskmisekasvuline, tiheda püstise võraga. Hakkab vilja kandma kolmandal aastal. Vili on väike, keskmise massiga 13 g, ümmargune, tumepunane, tugeva aroomiga, nõrga vahakirmega. Viljaliha on tumepunane, keskmise tihedusega, mahlane, vürtsika hapukasmagusa maitsega. Sisaldab suhkruid keskmiselt 7,9%, happeid 1,91% ja C-vitamiini 11 m%. Luuseeme on väike, viljalihas kinni. Vili valmib augusti keskpaiku. Saagikus on hea, maksimaalselt on saadud 48 kg puult. Sobib hästi hoidiste (eriti kompoti) valmistamiseks. Talvekindlus suhteliselt hea, kuid õiepungad ei talu hästi järske temperatuurimuutusi kevadtalvisel perioodil. Oma õietolmuga ei vilju. Tolmuandjateks sobivad samal ajal õitsevad haralised ploomipuud.

´Kubanskaja kometa´

Aretatud Venemaal Stavropoli kraisis Krõmski katsejaamas hiina ploomipuu sordi ´Skoroplodnaja´ ristamisel alõtsõaga ´Pionerka´. Puu on madalakasvuline, keskmise tihedusega võraga. Kandeikka jõuab kolmandal või neljandal aastal. Vili on suur, keskmiselt 28 g, piklikovaalne, pruunikaspunane, nõrga vahakirmega. Viljaliha on kollane, kiuline, mahlane, aroomiline, hapukasmagus, luuseeme väike ja viljalihas kinni. Sisaldab keskmiselt 7,8% suhkruid, 1,3% happeid ja 7 m% C-vitamiini. Vili saab küpseks augusti teisel nädalal. Saagikust ei ole veel saanud korralikult hinnata. Viljad on head nii värskelt tarbimiseks kui ka hoidiste valmistamiseks. Oma õietolmuga ei vilju. Tolmuandjateks sobivad samaaegselt õitsevad haralise ploomipuu vormid ja sordid. Talvekindlus on hea.

´Mara´

Aretatud Valgevenes, hübriidse seemiku nr. 18/1 ristamisel diploidsete sortide õietolmu seguga. Puu on keskmise kasvutugevusega ja hõreda võraga. Hakkab vilja kandma neljandal aastal. Vili on keskmise massiga 19 g, ümmargune, helekollane, kerge vahakirmega. Viljaliha on väga mahlane, kiuline, vürtsikas, hea magushapu maitsega. Sisaldab keskmiselt 8,6% suhkruid, 1,54% happeid ja 8 m% C-vitamiini. Luuseeme on viljalihas kinni. Vili valmib hilja, septembrikuu lõpupoole. Saagikus väga hea, Pollis on maksimaalselt saadud 60 kg puult. Hoolimata heledast värvusest on hea transpordikindlusega. Sobib nii värskelt söömiseks kui ka hoidistamiseks. Oma õietolmuga ei vilju. Paremateks tolmuandjateks on ´Kubanskaja kometa´ ja haralise ploomipuu vormid. Talvekindlus väga hea.

Matjunini 9-250

Aretatud Venemaal, Altai Karzini ploomi ja haralise ploomipuu ristamisel. Puu on keskmise kasvuga, hõreda võraga ja väga dekoratiivne oma tumepunaste lehtedega. Kandeikka jõuab kolmandal aastal. Vili on keskmise massiga 18 g, ümmargune, pruunikaspunane, kerge vahakirmega. Viljaliha on tumepunane, kiuline, meeldiva hapukasmagusa maitsega. Sisaldab keskmiselt 8,5% suhkruid, 1,74% happeid ja 8 m% C-vitamiini. Luuseeme on viljalihas kinni. Vili valmib vara, augusti teisel nädalal. Sobib nii värskelt tarbimiseks kui ka kompotiks. Saagikus seni kehvapoolne, 6–8 kg puult. Oma õietolmuga ei vilju. Headeks tolmuandjateks on haralise ploomipuu vormid. Talvekindlus esialgsel andmel hea.

´Naidena´

Aretatud Venemaal sortide ´Skoroplodnaja´ ja ´Dessertnaja´ ristamisel. Puu on madalakasvuline, längus hõreda võraga. Jõuab kandeikka neljandal aastal. Vili on keskmiselt 23 g, munakujuline, pruunikaspunane, nõrga vahakirmega. Viljaliha on rohekaskollane, mahlane, hea hapukasmagusa maitsega. Sisaldab keskmiselt 6,7%

suhkruid, 1,21% happeid ja 6 m% C-vitamiini. Luuseeme on viljalihas kinni. Vili saab valmis augusti keskpaiku. Tingituna õiepungade nõrgast talvekindlusest on saagikus kehvapoolne. Oma õietolmuga ei vilju. Headeks tolmuandjateks on samaaegselt õitsevad haralise ploomipuu vormid. Talvekindlus on nõrk.

Podarok družjam´

Aretatud Venemaal. Täpsemad aretusandmed puuduvad. Puu on keskmise kasvutugevuse ja tihedusega. Hakkab vilja kandma kolmandal aastal. Vili on keskmise suurusega või suur, keskmiselt 25 g, peaaegu ümmargune, kollase põhivärvusega, millel on punakaid täppe ja laiike. Viljaliha on valkjaskollane, kiuline, hapukasmagusa maitsega. Luuseeme on viljalihas kinni. Sisaldab keskmiselt 7,4% suhkruid, 1,87% happeid ja 6 m% C-vitamiini. Valmib augusti kolmandal nädalal. Saagikus napivõitu, sest õiepungad ei talu kevadtalviseid temperatuurikõikumisi. Oma õietolmuga ei vilju. Heaks tolmuandjaks on 'Skoroplodnaja´ ja haralise ploomipuu mitmed vormid. Puu talvekindlus on keskmine, õiepungadel nõrk.

Pramen´

Aretatud Valgevenes hübriidse seemiku nr. 18/1 ristamisel sordiga 'Barakan´. Puu on keskmise kasvutugevusega ja laiuva võraga. Hakkab vilja kandma kolmandal aastal. Vili on paksu kestaga, keskmise massiga 20 g, ovaalne, rohekaskollase põhivärvusega, mida katab pruunikaspunane jume. Viljaliha on keskmise tihedusega, kollakas, väga mahlane, magushapu maitsega. Sisaldab keskmiselt 9,4% suhkruid, 1,90% happeid ja 11 m% C-vitamiini. Sobib hoidiste valmistamiseks. Luuseeme on viljalihas kinni. Valmib augusti kolmandal nädalal. Väga saagikas, maksimaalselt on saadud 52 kg puult. Vihmastel suvedel nakatub tugevasti luuviljaliste mädanikku. Oma õietolmuga ei vilju. Heaks tolmuandjaks on 'Vetraz´, samuti ka samaaegselt õitsevad haralise ploomipuu vormid. Õiepungade talvekindlus nõrk.

Vetraz´

Aretatud Valgevenes hübriidse seemiku nr. 18/1 ristamisel sordiga 'Skoroplodnaja´. Puu on keskmise kasvutugevusega, laiuva hõreda võraga. Hakkab vilja kandma kolmandal aastal. Vili aastati üsna varieeruva suurusega, 19–28 g, ovaalne, alt pisut teritunud tipuga, merevaikkollane. Viljaliha on pehme, kiuline, helekollane, meeldiva hapukasmagusa maitsega. Sisaldab keskmiselt 9% suhkruid, 2,3% happeid ja 9 m% C-vitamiini. Luuseeme on viljalihas kinni. Valmib augustikuu keskpaiku. Saagikus on keskpärane, keskmiselt 13 kg puult. Valminud viljad kipuvad massiliselt varisema. Vaatamata heledale värvusele on vili üsna hea transporditaluvusega. Sobib värskelt tarbimiseks ja ka hoidiste valmistamiseks. Oma õietolmuga ei vilju. Hea tolmuandja on 'Pramen´ ja haralise ploomipuu mitmesugused samal ajal õitsevad vormid. Talvekindlus on rahuldav.

Haralise ploomipuu Eestis kasvatamise perspektiiv pole veel päris selge, kuigi aasta-aastalt on juurde tekkinud neid inimesi, kes selle kultuuri sortide vastu suurt huvi tunnevad. Viimasel aastakümnel ei ole Eestimaal tõeliselt karmi talve olnud ja sellepärast on veel vara täie kindlusega väita, kas need sordid meil ka vastu pidama jäävad. Teiste seast on õiepungade parema talvekindlusega silma paistnud 'Alvis´ ja 'Mara´, kuid esimesel neist on viljad väikesevõitu. Mõlemad on aga ka väga hea saagikusega. Häid saake on andnud veel ka 'Karminnaja Žukova´ ja 'Pramen´. Suurte ja ilusate viljade poolest kerkivad esile 'Kubanskaja kometa´ ja 'Naidena´. Viimane on aga talvekindluselt sortidest kõige nõrgem ja arvatavasti ei oma ka erilist perspektiivi siin kasvatamiseks. Valmimisajalt on kõik sordid suhteliselt varased, välja arvatud 'Mara´, mis on üks hilisemaid.

Kirjandus

Ikase L. Iestādi savu plūmi! – Dārzs un Drava, Rīga, 33–37, 1997.

Jerjomín: Еремин Г. В. Алыча. – Москва, Агропромиздат, 1989. – 113 с.

Matvejev, Maljukevítš: Матвеев В. А., Малюкевич М. П. Селекция диплоидных видов сливы на зимостойкость. – Плодоводство, Минск, вып. 7, с. 3...5, 1989.

Mihhailjuk: Михайлюк В. И. Новые сорта алычи в субтропиках РСФСР. – Садоводство и виноградарство, 9, с. 41...42, 1989.

Käesolev uurimistöo on tehtud ETF grandi nr. 3519 toetusel.

Cherry Plum Cultivars in Estonia

H. Jänes, A. Pae

Summary

Cherry plum (*Prunus cerasifera* Ehrh.) is a diploid species that grows wild and cultivated in Eurasia. It hybridizes easily with other plum species. Many successful crosses were made between *Prunus cerasifera* Ehrh. and *Prunus salicina* Lindl. in Russia, in Byelorussia and in Latvia. Cherry plum is a relatively new crop in Estonia and our main problem is to select cultivars, which would be adapted to the Estonian climate.

Eight introduced cherry plum hybrid cultivars 'Alvis', 'Karminnaya Zhukova', 'Kubanskaya Kometa', 'Mara', 'Naidena', 'Podarok družjam', 'Pramen', 'Vetraz' and one numbered selection Matyunin's 9-250 were evaluated for their winterhardiness, productivity and tree habit as well as for harvesting time and fruit quality characteristics at the Polli Horticultural Institute during 1995–1999.

This paper contains the brief characteristics of cherry plum hybrid cultivars, the most winterhardy of which would probably be suitable for practical growing in Estonian conditions.

Keywords: *Prunus cerasifera*, cultivars, winterhardiness, productivity, fruit quality characteristics.